

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/36757>

Please be advised that this information was generated on 2019-04-22 and may be subject to change.

H.J. den Heijer, *De geoctrooieerde compagnie. De VOC en de WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap*

Ars Notariatus 128, Stichting tot bevordering der notariële wetenschap Amsterdam, Deventer: Kluwer 2005, 264 p., ISBN 9013022847.

1. In 2002 was het vierhonderd jaar geleden dat de Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden het octrooi vaststelden, waarin aan de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) voor de duur van 21 jaar het monopolie werd verleend op de handel en scheepvaart op Azië via Kaap de Goede Hoop en door de straat van Magelhaes. Dit feit heeft geleid tot menige publicatie. Ik verwijs slechts naar de algemene publiksboeken van Femme S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (2002) en Menno Witteveen, *Een onderneming van landsbelang. De oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in 1602* (2002). Zij zijn – evenals het te bespreken werk van Den Heijer – ruim voorzien van illustraties, zodat de wereld van de 17e en 18e eeuw tot leven komt. De VOC groeide uit tot een scheepvaart- en handelsimpe-rium van ongekende allure. Zij leeft daarom nog steeds voort in het collectieve geheugen van de Nederlander. Minder bekend en eveneens minder succesvol was de West-Indische Compagnie (WIC), waarvan de Staten-Generaal in 1621 het octrooi vaststelden. De WIC kreeg – grofweg gezegd – het monopolie op de handel en scheepvaart op Afrika ten zuiden van de kreeftskeerkring, Amerika en een aantal eilanden gelegen in de Atlantische en Stille Oceaan. Den Heijer had zich in het verleden reeds uitvoerig met de WIC beziggehouden (zie zijn boeken *De geschiedenis van de WIC* (1994) en *Goud, ivoor en slaven. Scheepvaart en handel van de Tweede Westindische Compagnie op Afrika, 1674-1740* (1997)). De latere Nederlandse

koloniale macht in Azië en het Atlantisch gebied is op de ‘veroveringen’ door VOC en WIC gebaseerd.

2. Den Heijer is geen jurist. Hij heeft daarom in zijn boek gekozen voor een institutionele invalshoek en zich niet geconcentreerd op de juridische ondernemingsvorm van VOC en WIC (zoals hij zelf schrijft). Hij richt zich op de drie belangrijkste bij de handelscompagnieën betrokken partijen, de aandeelhouders (participanten), de bestuurders (de bewindhebbers) en de overheid (met name de Staten-Generaal, de Staten van Holland en de stad Amsterdam) en hun onderlinge verhoudingen. Het doel ‘is te bepalen of de VOC en WIC, anders dan in strikt juridische zin, werkelijk voorlopers van de naamloze vennootschap zijn geweest’ (p. 5). Het een en ander heeft naast een inleiding (hfdst. 1) en een besluit (hfdst. 8) geleid tot zes inhoudelijke hoofdstukken: 2. van partenrederij naar handelscompagnie (over het begin van de handel en scheepvaart buiten Europa en de voorlopers van VOC en WIC aan het einde van de 16e eeuw); 3. de oprichting van VOC en WIC; 4. de (hoofd)participanten (herkomst en status van de inleggers van het kapitaal, hun invloed op het beleid, de dividenduitkering, de handel in aandelen); 5. de bewindhebbers (de sociale achtergrond van de bestuurders, het bestuur op centraal niveau (Heren Zeventien en Heren Tien), de kamerstructuur van VOC en WIC, de mogelijkheden tot financiering van de activiteiten); 6. de steden, Staten en Staten-Generaal (de VOC belast met overheidstaken, de in-

vloed van Staten-Generaal en andere overheden op het beleid van VOC en WIC, de onderhandelingen over de octrooiverlengingen, het bestuur overzee) en 7. de opheffing van de VOC en de WIC aan het einde van de 18e eeuw. Den Heijer baseert zijn beschouwingen op een uitvoerig literatuur- en archiefonderzoek.

3. Vanaf het einde van de 15e eeuw waren de handel en scheepvaart vanuit de Republiek op Azië op gang gekomen. Allerlei factoren hebben daaraan bijgedragen, bijvoorbeeld de aanwezigheid van geografische kennis en navigatietechnieken, het financieel-bestuurlijke talent van Zuid-Nederlandse immigranten, de opkomst van Amsterdam als stapelmarkt en de groeiende vraag naar tropische producten. De aantrekkelijke perspectieven die de nieuwe handel leek te bieden, zorgde voor heftige concurrentie tussen Hollandse (Amsterdamse) en Zeeuwse maatschappijen en reders. Den Heijer beschrijft uitvoerig hoe onder druk van de Staten-Generaal de onderhandelingen over de oprichting van één compagnie uiteindelijk tot succes hebben geleid, namelijk de creatie van de VOC. Hoewel beteugeling van de concurrentie de hoofdreden vormde voor het creëren van een monopolie op de zeeroutes naar Azië, speelden ook bijkomende argumenten een rol, zoals het gezamenlijke optreden tegen de Spanjaarden en de oprichting van de Engelse East India Company in 1600. Bij de oprichting van de WIC stond vanaf het begin de strijd tegen de Spanjaarden (en Portugezen) centraal. De WIC verwierf dan ook

geen volledig handelsmonopolie. Daarnaast heeft zij altijd op financiële en materiële steun van de overheid mogen rekenen voor de strijd tegen de Iberische vijanden en is daarvan ook afhankelijk gebleven. Hoe functioneerden de VOC en WIC in de praktijk? Den Heijer geeft een ruim en gedetailleerd overzicht. De beide handelscompagnieën kenden een kamerstructuur, die voortvloeide uit de politieke en economische inrichting van de Republiek. Met name de Staten en steden van Holland en Zeeland wensten hun machtsposities in de VOC en WIC weerspiegeld te zien. De participanten belegden via een kamer. Bij de oprichting van de compagnieën werden alle ingezetenen van de Republiek opgeroepen te investeren in VOC resp. WIC. Vele – ook minder goeude – burgers deden dat ook: er waren bijvoorbeeld in 1602 in Amsterdam 466 participanten, die minder dan 1000 gulden hadden belegd in de VOC (waaronder zich een slager, bakker en brouwer bevonden) en in 1621-1623 427 participanten met een belegging van minder dan 1000 gulden in de WIC (schema in het boek op p. 73). Het ingelegde geld vormde een permanent aandelenkapitaal. De aandelen waren bovendien vrij verhandelbaar op de beurs. Zeker in de 18e eeuw werd met grote regelmaat dividend uitgekeerd. Deze uitkeringen geschieden echter niet (altijd) op basis van winst- of verliesverwachtingen, maar waren soms uitvloeisel van een bewuste bestuurspolitiek. Zo kwam het regelmatig voor dat dividend werd uitgekeerd, hoewel uitkering bedrijfseconomisch onverantwoord was. Participanten konden de bestuurders van de VOC resp. WIC, de zogeheten bewindhebbers, niet benoemen of ontslaan. Zij hadden nauwelijks controle op het (financiële) beleid of anderszins zeggenschap in het bestuur van de compagnieën.

De bestuurders van de VOC en WIC werden benoemd, bijvoorbeeld in de kamer Amsterdam van de VOC door het stadsbestuur, de bewindhebbers van de Zeeuwse VOC-kamers Middelburg, Vlissingen en Veere door de Staten van

Zeeland. Zij waren niet persoonlijk aansprakelijk voor de schulden van VOC of WIC. De bewindhebbers waren vaak nauw gelieerd aan de regentenfamilies uit de bij de VOC of WIC betrokken steden. Zij waren niet altijd koopman of financieel deskundig. Een tekort aan commerciële of financiële expertise in een van de kamers van de VOC of WIC lag dus altijd op de loer.

De Staten-Generaal hadden bepaald dat het beleid van de VOC resp. de WIC door een vanuit de kamers samengesteld centraal college moest worden bepaald, bij de VOC de Heren Zeventien en bij de WIC na de heropricting in 1674 de Heren Tien. Deze besturen besloten ten aanzien van scheepsuitredingen, de benoeming van hoge functionarissen, dividenduitkering, de samenstelling van het financiële jaaroverzicht en andere financiële aangelegenheden en handelszaken (zoals het vaststellen van de datum van verkoop van de binnengekomen goederen). De bewindhebbers van de kamers waren verantwoordelijk voor de uitvoering van het centraal vastgestelde beleid. De kamer Amsterdam van VOC resp. WIC had het voortouw.

Opvallend vanuit het huidige ondernemingsperspectief is dat VOC en WIC in naam van de Staten-Generaal soevereine bevoegdheden uitoefenden in de overzeese gebiedsdelen. Zij mochten verdragen sluiten met vreemde mogendheden, staten de oorlog verklaren en zij spraken recht over het personeel van de compagnieën. Bovendien beschikten zij over eigen land- en zeekrachten. VOC en WIC oefenden kortom overheidstaken uit. Daarnaast had de overheid – zoals gezegd – grote invloed op de benoeming van de bewindhebbers. In 1749 werd de stadhouder (eerst Willem IV, later Willem V) zelfs opperbewindhebber van VOC en WIC.

Zijn de VOC en WIC, hun inrichting en werkwijze overziend, nu te beschouwen als voorlopers van de moderne naamloze vennootschap? Den Heijer betoogt dat een eenduidig antwoord niet is te geven. Hij spreekt het liefst over voorlopers die de basis voor de nieuwe onderne-

mingsvorm hebben gelegd. VOC en WIC zijn volgens hem belangrijke schakels in het proces dat tot het ontstaan van de NV heeft geleid. De aanwezigheid van een vrij verhandelbaar aandelenkapitaal en de beperkte aansprakelijkheid van bewindhebbers zijn onder meer kenmerken die zijns inziens deze conclusie onderbouwen (p. 216-217).

4. Den Heijer heeft een onderhoudend boek geschreven, dat een meerwaarde heeft boven andere publicaties over de VOC, doordat hij eveneens de WIC bij zijn beschouwingen betreft. Hij heeft bovendien veel verspreid materiaal bij elkaar gebracht. Voor wie zich wil verdiepen in VOC en WIC, is het boek meer dan de moeite de waard. De jurist laat hij echter enigszins verweesd achter. Ik doel dan niet op de juridische verschrijvingen, die soms in het boek voorkomen. Zo poneert Den Heijer op p. 5: 'De naamloze vennootschap is om te beginnen een onderneming ...' De NV is echter de rechtsvorm van de onderneming; de vennootschap heeft of drijft een onderneming in stand (zie verder Van Schilf-gaarde/Winter, *Van de BV en de NV*, dertiende druk (2003), p. 3-8). Op p. 214 introduceert hij 'natuurlijke rechtspersonen', een fraai voorbeeld van een contaminatie. Wat jammer is, is dat Den Heijer bepaalde, voor juristen interessante zaken niet heeft uitgewerkt. Ik geef een paar voorbeelden. Op p. 97 e.v. behandelt hij de eigendomsoverdracht van een aandeel in de VOC. Hij beschrijft de gang van zaken zonder een enkele verwijzing naar juridische bronnen. Uit het Pandektencommentaar van Voet valt te leren dat naar (Rooms-)Hollands recht de enkele wilsovereenstemming voldoende is om een vordering op naam te doen overgaan. Voet behandelde de levering van een aandeel in de VOC als een levering van een vordering op naam, maar verwees wel naar specifieke eisen voor de levering van een aandeel (Voet, *Commentarius ad Pandectas*, Tom. I, 18, 4 e.v.). Nadere beschouwingen over de levering van een aandeel waren voor de jurist-rechtshistoricus

een welkome aanvulling op de reeds bekende, algemene beschrijvingen geweest. Op p. 180 e.v. bespreekt Den Heijer onder andere de kwestie welk (vaderlands) recht van toepassing was in het door de VOC bestuurd gebied. Hij verwijst daarvoor naar een opsomming bij S. van Leeuwen (placcaten, ordonnanties, landswetten en het beschreven recht) en L.P. van de Spiegel (oud gewoonterecht, grafelijke privileges en keuren, plakaten van de Staten-Generaal, het Romeinse en het canonieke recht). Ik denk dat de lezer, zelfs al is hij juridisch geschoold, daar weinig mee kan. Den Heijer had kunnen aansluiten bij het door Somers in zijn proefschrift betoogde. Die behandelde namelijk op p. 112 e.v. het zogenoemde concordantie-beginsel: de Heren Zeventien hadden aan de Aziatische bestuurders verzocht om die rechten en wetten in acht te nemen, die in Holland in acht worden genomen, hetgeen ook werd vastgelegd in een te Batavia uitgevaardigd

Plakkaat van 16 juni 1625 (J.A. Somers, *De VOC als volkenrechtelijke actor* (2001), p. 112 e.v.). Ook deze kwestie had stellig nadere studie verdiend. Voor een juridisch artikel over de VOC verwijs ik naar een hoofdstuk in een boek uit 2005 dat Den Heijer (dus) niet heeft kunnen kennen: E. Gepken-Jager, 'Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) The Dutch East India Company', in: E. Gepken-Jager, G. van Solinge and L. Timmerman (ed.), *VOC 1602-2002 400 Years of Company Law* (2005), p. 41 e.v. Een omissie in het boek van Den Heijer vind ik tot slot het niet noemen van de art. 247 en 248 Staatsregeling van 1798 (de hele behandeling van de opheffing van de VOC is overigens rommelig). Het eerste artikel luidde: De Bataafsche Republiek neemt tot zich alle de Bezittingen en Eigendommen der gewezen Oost-Indische Compagnie, benevens alle derzelve schulden. De octrooien, voormaals aan die Com-

pagnie verleend, worden vernietigd (*sic!*). Art. 248 bepaalde: De Geïnteresseerden bij en Houders van Actien, in de gewezen Oost-Indische Compagnie, worden door de Natie, bij wijze van afkoop, schadeloos gesteld. Die schadeloosstelling heeft overigens – anderen zouden zeggen: uiteraard – nooit plaatsgevonden. Zie over de opheffing van de VOC nader: W. Sinninghe Damsté and M. van de Vrugt, 'Winding up the company', in: E. Gepken-Jager a.o. (ed.), *VOC 1602-2002 400 Years of Company Law* (2005), p. 83 e.v. Deze kanttekeningen doen niets af aan het positieve gevoel dat ik overhield na lezing van het boek van Den Heijer.

C.J.H. Jansen
Nijmegen, september 2005
